

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buefd>

Araştırma Makalesi /
Research Article

YIL: 2024
CİLT: 9
SAYI: 1

MAKALE BİLGİSİ

Gönderildiği Tarih: 24.03.2024

Kabul Tarihi: 04.05.2024

Yayımlanma Tarihi: 28.06.2024

ARTICLE INFO

Submitted date: 24.03.2024

Accepted date: 04.05.2024

Published date: 28.06.2024

e-ISSN 2547-9865

Erzurumlu Kadı Darîr'in Yüz Hadis Yüz Hikâye Adlı Eserinde Bulunan Deyimlerin Kavramsal Tasnifi Denemesi

*An Attempt at Conceptual Classification
of Idioms Found in Erzurumlu Kadı
Darîr's Work 'Yüz Hadis Yüz Hikâye'*

Rabia Arslan

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,

Yüksek Lisans Öğrencisi,

rabiaarslan1452@gmail.com,

0009-0008-4025-8184

Öz

Anlatımı etkili kılabilmek için toplum tarafından kullanılan ve kabul gören deyimler az sözle çok anlam ifade eden birimler olması sebebiyle günlük konuşma dilinin yanı sıra edebi eserlerde de tercih edilmiştir. Mecaz anlama sahip kalıplaşmış kelime öbeği olarak özetleyebileceğimiz deyimlerin varlığı dilin zenginliğine işaret eder. Türk dilinin en eski döneminden itibaren görülen deyimler, dilin gösterdiği değişim doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınmış olan eserlerde deyimler hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu dönemde Erzurumlu Kadı Darîr'e ait olan Yüz Hadis Yüz Hikâye, Anadolu sahasında yazılan ilk hadis kitabı olması yönüyle önemlidir. Yine topluma hadislerin aktarılması noktasında dilin inceliklerinden faydalanması da dikkat çekicidir. Bu çalışmada Yüz Hadis Yüz Hikâye adlı eserdeki deyimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen deyimlerin kavramsal olarak sınıflandırılması amaçlanmıştır. Böylece dilimizdeki deyimlerin zenginliğini ortaya koyan çalışmalara katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurumlu Kadı Darîr; Yüz Hadis Yüz Hikâye, deyim tasnifi; kavramsal tasnif.

Abstract

The idioms used and accepted by the society to make the expression effective were preferred in literary works as well in daily spoken language, as they are units that convey a lot of meaning with few words. The existence of idioms, which we can summarize as formulaic phrases with metaphorical meaning, indicates the richness of the language. Idioms that have been seen since the earliest period of the Turkish language have changed in line with the changes in the language. Many studies have been conducted on idioms in works written during the Old Anatolian Turkish period. Yüz Hadis Yüz Hikâye, written by Kadı Darîr from Erzurum during this period, is important as it is the first hadith book written in Anatolia. It is also noteworthy that he made use of the subtleties of the language in conveying the hadith to the society. In this study, the idioms in the work called Yüz Hadis Yüz Hikâye were tried to be identified. It is aimed to conceptually classify the identified idioms. Thus, it is aimed to contribute to studies that reveal the richness of idioms in our language.

Keywords: Kadı Darîr from Erzurum; Yüz Hadis Yüz Hikâye; idiom classification; conceptual classification.

i Bu makalenin araştırma ve yayın süreci "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun şekilde yürütülmüştür.

Giriş

Yazıda ve günlük konuşma dilinde farkında olarak ya da olmayarak kullandığımız deyimler, anlatımın ayrılmaz bir parçasıdır. Deyimler, bütün dillerde olduğu gibi Türk lehçelerinde de az sözle çok anlam ifade eden birimlerdir. Edebî türlerde ifadeye canlılık katmak amacıyla deyimlerden yararlanılmıştır.

Dil zenginliğinin çarpıcı göstergelerinden olan deyimler, Eski Türkçenin söz varlığı içinde önemli bir yer tutar. İlk kez Türk runik harfli yazıtlarda görülen deyimleşmiş anlatımlar, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde artarak devam etmiştir (Şen, 2022). Klasik döneme kadar sade bir dil anlayışıyla devam eden Eski Anadolu Türkçesi, Türkçeye katkısını zengin deyim ve atasözleri ile göstermiştir.

Topaloğlu, deyim tanımı, çekici bir anlatım özelliği taşıyan, genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği olarak verirken Korkmaz, gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği olarak açıklamıştır. Doğan Aksan ise belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan söz olarak tanımlamıştır. Bütün bu tanımlardan hareketle deyim bir kavramı, duyguyu, düşünceyi, durumu, hayal ve istekleri, hayata dair deneyimleri dile getirmek için iki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelmesi ve bunlardan en az birinin gerçek anlamı dışında, yan anlamla, mecaz ve benzetme unsurlarının kullanılmasıyla ortaya çıkan, yeni bir anlam taşıyan söz kalıpları olduğu söylenebilir. (Özyaşamış Şakar, 2021, s. 13)

Bir dilin ifade gücünü, zenginliğini, söz varlığını ve işlekliliğini en iyi şekilde yansıtan deyim ve atasözlerinin tespiti ise dile yönelik araştırmalar noktasında önemli bir basamağı oluşturmaktadır (Tokay, 2019). Türkiye’de deyimlerle ilgili tematik çalışmaların varlığı son derece sınırlıdır. Bu çalışmada ele alınacak olan Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait Erzurumlu Kadı Darîr’in Yüz Hadis Yüz Hikâye adlı eseri içerdiği deyimler bakımından ele alınarak incelenecektir.

Bu çalışmada ele alınan eserde deyimler, kavramsal olarak tasnif edilmeye çalışılmıştır. Kavram sözcüğü TDK’de, bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı olarak verilmiştir. Doğan Aksan kavram alanını "birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan" olarak tanımlar. Karaağaç, kavramlaştırmayı, varlığı eş ve benzer özellikler ekseninde öbeklendirme eylemi olarak tanımlar. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere yakın kavramlar birbirini çağırıştırır ve birlikte değerlendirilebilir. Bu birlikteliğin tespiti, bir yazarın eserini oluştururken zihin yapısının ve eserin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Deyimlerin kavramsal tasnifi hakkında yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Yaşar Tokay'ın "Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I,II" adlı çalışması bu anlamda önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Fatma Kılıç'ın "Mevlâna Sekkâkî Divanı'nda Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Sınıflandırma Denemesi" de kavramsal tasnif alanında yapılan önemli çalışmalardan biridir.

Erzurumlu Kadı Darîr

Erzurumlu Kadı Darîr'in hayatına dair kaynaklarda pek bilgi yoktur. Beygu'dan edinilen bilgiye göre "Anadan doğma kör olduğu için şairlerinde "Darîr", bazen da onun yerine "Gözsüz" mahlasını kullanan şairin asıl adı Mustafa'dır. Babasının Yûsuf, dedesinin Ömer olduğu künyesinden anlaşılmaktadır. Adı için kullandığı "Erzenü'r-Rûmî" nisbesi Erzurumlu olduğunu gösterir. Onun Erzurum'da Reşîdüddin lakaplı Erzurum emîrinin zamanında yetiştiği ileri sürülür (Beygu, 1936, s. 167).

Darîr Anadolu'da iken kaleme aldığı *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi dışında asıl büyük eserlerini Mısır ve Suriye'de, yani tamamıyla Memluk sahasında meydana getirmiştir. Bazı Kıpçak ve Azerî lehçesi unsurlarını ihtiva eden bu eserlerin dili esas itibariyle Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Böylece Darîr, Memluk Türkçesi'nin Oğuzcalaşmasında da etkili olmuştur (İnan, 1953, s. 53-71; Eckmann, 1965, s. 35-41; Korkmaz, 1983, s. 267-274)

Muallim Cevdet sahip olduğu Yüz Hadis Yüz Hikâye nüshasının başına şu notu yazmıştır: "Bu mühim eser, Türkçenin en eski abidelerindedir. Burada müellif ismi yoksa da hicri 790 tarihinde Mısır'da Sultan Berkuk namına *Fütûhu 'ş-Şam* ve *Siyer-i Nebî* tercümelerini yapan Erzurumlu âmâ Mustafa b. Yusuf'tur."¹

Mesnevisinden sonra yazdığı ve nesrin ağır bastığı üç eserinde sanat, hüner göstermek endişesinden uzak, sade ve tabii bir dil vardır. Kitaplarının saraylardaki sohbet meclislerinden başka halk arasında ilgiyle okunup dinlenmesi dilinin bu sadelik ve tatlılığından kaynaklanmıştır (Erkan, 2014).

Yüz Hadis Yüz Hikâye Türkçe yazılan ilk hadis kitabıdır. Arapça bir hadis derlemesinden tercüme edilmiştir.² Eserinde Darîr, önce bir hadis vermiş ardından da bu hadis ile alakalı bir hikâye eklemiştir. Özellikle hikâyelerde dilinin akıcılığı ön plana çıkmıştır.

Anadolu sahasında pek çok dini eser yazılmış ama Darîr'e kadar başka hadis kitabı görülmemiştir. Darîr'in Yüz Hadis ve Yüz Hikâye'si bu alanda ilk Türkçe eserdir. Hadis

¹ Yüz Hadis Yüz Hikâye'nin çeşitli kütüphanelerde bulunan yirmi kadar nüshasının hiçbirinde müellif ismi yer almamaktadır. Dili, üslubu; özellikle giriş bölümü müellifin diğer eserlerindeki aynı olması hasebiyle Yüz Hadis Yüz Hikâye de Erzurumlu Darîr Mustafa'ya isnat edilmektedir. (İsmail Toprak)

² Eserin başında yer alan şu ifadeler eserin tercüme olduğunu göstermektedir: [48b] Bu zâ'if kıl dâhı ol (15) işâretile, Tuhaf-ı Mekkî hadîşlerinden yüz hadîs ve yüz hikâyet yazdum. (Sarı, 2016; 30)

derleme geleneğini başlatması yanında Darîr, hadisleri hikâye ile açıklama geleneğinin de öncüsüdür. Darîr'den sonra gerek kırk hadisler gerekse yüz hadisler hayli yaygınlaşmıştır.

Bu çalışmada eserin **Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi M. Con. A-262 (48b-111a)** nüshasında bulunan deyimler tespit edilip kavramsal olarak tasnif edilecektir. Deyimlerin anlamları verilecek ve bu deyimlerin metinde geçtiği ilk cümle örnek olarak verilecek, deyim kullanıldığı diğer kısımlar da eserdeki bölümleri itibarıyla eklenecektir. Kavramsal tasnif yapıldıktan sonra deyimlerin kullanım sıklığı belirtilecektir. Deyimlerin incelenmesi sonucu göze çarpan özellikler sonuç bölümünde verilmeye çalışılacaktır.

Kavramsal Deyim Tasnifi

1. Anlatma/bildirme

Bir duyguyu, düşüncüyü aktarmak ve iletişim kurabilmek insanoğlunun temel ihtiyaçlarından biridir. Bu ihtiyacı ifade ederken deyimlerden de yararlanırız. Söz konusu eserde Darîr, 'anlatma' kavramını açıklarken aşağıdaki deyimleri kullanmıştır:

dili öğret-: Dili kullanmak.

Bir nice şâlihlerden hikâyet olundu ki halka öğüt virü dururken aydurlardı kim dilünzü eyü söze öğredünj. (58a)

haber vir-: Bildirmek, bilgi getirmek.

Gelün, bana haber virün didi. (60a)

vaşfa gel-: Tasvir etmek, betimlemek, anlatmak, dile getirmek.

Uyandum, şol kadar şâzılık hâşıl oldu kim vaşfa gelmez. (102a/7)

2. Bağışlama

Bağışlama kavramı insanın üstün özelliklerinden biri olarak görülmekte ve İslâm dininde bağışlamanın önemine sıklıkla değinilmektedir. Eserde bağışlama kavramını karşılayan deyimler şu şekilde verilmiştir:

ma' zûr dut-: Affetmek, bağışlamak, özürlü görmek.³

Bu gez ol gişi aydur: Yâ üstaz ma'zûr dut ki ğarazum seni şınamağıdı. (100b/15)

suçdan geç-: Suçu affetmek, günah bağışlamak.

Şol dem bir âvâz geldi ki şalı virüñ ol gişiyi kim ben onun dükeli yazuğın bağışladum, suçından geçdüm, didi. (86b/7)

suçı dile-: Suçun bağışlanmasını, affedilmesini istemek.

Aydur: Evet, yatlu kişiyidi; illâ uşda Tanğrı Te'âlâ ğazretine varurın ki buña şefâ'at eyleyem, suçın dileyem. (81a/4), (81a/13)

tevbe vir-: Bağışlamak, işlediği suçtan vazgeçirmek.

Uşda durdum, saña geldüm, baña tevbe vir, didi. (81a/14)

3. Bedel/karşılık

Bazı durumlarda kişilerin bedel ödemesi, hesap sorması gerekebilir. Böylesi durumları deyimlerle ifade ettiğimiz olur. Darîr eserinde bu anlamlarda kullanılan aşağıdaki deyimleri seçmiştir:

ķışâş al-: Bedel ödetmek.

Fâtıma ağlamağa başladı. Aydur: Kimdür atamdan ķışâş alan? (106a), (106a/5,10,11,12,14), (106b/6)

ķışâş vir-: Bedel ödemek.

Bilâl aydur: Resûl'ün ğöçmegi yakın geldi, halka ķışâş virür. (105b/15)

³ Tarihi Türk Lehçeleriyle Günümüz Türkiye Türkçesi Arasında Deyimlerin Değişimi adlı çalışmasında Toprak (2020), deyimlerin tarihi süreçteki değişimlerini vermiştir. Bu eserde de günümüze gelirken değişen deyimler olduğunu görmekteyiz. Bu örnekte olduğu gibi 'mazur görmek' şeklinde yaşayan bu deyim fiil kısmının değiştiği görülmektedir.

revâ gör-: Uygun bulmak, (ona) uygun davranmak, tercih etmek.

Şeytân işin revâ gördiler. (68b/7), (84b/8), (87a/12)

4. Dinleme

kulak ur-: Dinlemek, kulak vermek, söylenenleri dikkatle dinlemek.

Çün ol kapudan bu âvâzı işitdüm; geldüm, kulağum urdum. (54a/13)

5. Doğruluk/hakikat

İnsanoğlunun nihai amacı hakikate ulaşmaktır. Bu önemli husus eserde aşağıdaki deyimlerle dile getirilmiştir:

doğru yola şal-: Doğru olana yönlendirmek.

Aydur: Nitekim beni doğru yola şalı virdün, Tanğrı dahı seni doğru yola şalı virsün, didi. (74a/11)

hakkı dut-: Doğru olana yönelmek.

Hakkı dutar, bâıldan sakınur. (50a/4)

6. Eziyet/zarar

Başkasına zarar vermek hiçbir inanışta kabul edilmemiştir. İslam dininde de durum böyledir. Hadislerde ve anlatılarda da ifade edilen bu anlayışı aşağıdaki deyimlerde görmekteyiz:

arqasın şıd-: Birinin dayandığı, güvendiği şeye zarar vermek.

Buyurdu kim siz ol anđuğñuz gişiyi helāk eyledünñüz, anuñ arqasın şıduñuz. (89a/9)

'azābdan şakla-: Eziyetten korumak, sakınmak.

Tanğrı seni sin 'azābından şaklasun, dir. (74b/8)

'azâb gör-: Eziyet çekmek.

Kıyamete degin anlarun içinde anlarımla bile 'azâb görür, didi. (60a/11)

'azâb vir-: Azap çektirmek, eziyete maruz kalmak.

Kıyâmete degin aña 'azâb vire. (60b/13), (69b/2-3), (89b/2-3-4)

halkuñ mazlemesin götür-: İnsanlara haksızlık yapmak, halka zulmetmek.

*Çünkü nefis bir iki lokma etmegile bir içim suya kana'at eylermi, n'iderem ben bu mülki ki
dükeli halkuñ mazlemesin götürem, günâhkâr olam, didi. (49b/9)*

zahmet çek-: Sıkıntıya katlanmak, eziyete girmek, zorlanmak.

Ol yoldaşı şordı ki yâ yigit, ne yavlağ zahmet çekersin? (79a/15), (101b/10)

zahmet vir-: Yormak, problem çıkarmak.

Aydur: Git, zahmet virme. (54b/3)

yire yutdur-: Yerin dibine sokmak, yer altına sokmak.

*Ol 'âbid bidnusu anlaruñ elinden alup şalı virmedügindeñ ötüri Tanğrı Te'âlâ ol 'âbidi yire
yutdurdu. (95b/7), (95b/9)*

7. Hakimiyet/itaat

Deyimlerde bir kişiyi hakimiyeti altına almak olumsuz anlamda verilmişse de Allah'a itaat etmek tam tersi anlamdadır. Ayrıca eserde kölelerin efendisine itaat etmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

boyunduruğı elinde ol-: İradesi elinde olmak, etkisi altına almak.

Bunlaruñ boyunduruğları elüñüzde ola, nice gereğise bunları oynadasız. (68b/3)

boyın vir-: Kabul etmek, tabi olmak, itaat etmek.

Ne yatlu kuldur şol kul kim aza, Taŋrı'nuñ hükmine boyın virmeye, evvel neden yaradıldı, āhir ne olıyardır aŋmaya. (70a/15), (83a/15), (87a/8)

buyruĥ dut-: Emre itaat etmek, buyruĥa uymak.

Biri efendisine muŋı' olduĥundan ötüri, biri daĥı Taŋrı buyruĥın dutduĥundan ötüri. (63a/15), (84a/7), (90b/8)

güci yit-: Gücü yetmek, muktedir olmak.

Hıç kimsenüñ aña güci yitmedi, didiler. (93b/13)

hisāba dut-: Sorguya çekmek, hesap verdirmek.

Beni iñen katı hisāba dutarlar. (67a/13)

hüküm dut-: Söz tutmak, sözü yerine getirmek, kurallara uymak.

Senüñ hükmüñ dutmayalar, ħan dökeler, fesād eyleyeler. (73a/10), (74b/7)

ĥapuya gel-: Huzuruna çıkmak, makamında durmak.

Uşda ben miskīn dilenci ĥapuya geldüm. (61a/8)

ögüt dut-: Ögüt dinlemek, söz dinlemek.

İmdi ögüt dutacaĥ ādemlere uşbu ĥadar ögüt yiter. (87b/ 13)

ögüt vir-: Telkinde bulunmak, uyarıcı söz söylemek.

Ĥalife aydur: Baña ögüt vir, uzatma. (84b/3), (87b/2), (96b/12)

8. Hastalık

Bu eserde hastalıkla ilgili yalnızca bir deyim tespit edilmiştir:

şıtma dut-: Sıtma nöbeti gelmek, ateş ve terle titremeye başlamak.

'Ukâşe atamdan kışâş olmasun, bunlardan alsun ki gice atamı şıtma dutmuşıdı, za'îfdür, didi. (106/3), (106a/6)

9. Hata/suç

Bir kişinin yaptığı hatayı açıp yaymak, doğru karşılanmadığı gibi aksine yapılan hatayı kapatmak makbul kabul edilir. Bu anlayış aşağıdaki deyimlerde verilmiştir.

'aybı aç-: Hatayı kusuru ifşa etmek, ortaya dökmek.

Anuñçündür ki kim yalancılık, gammâzlık, münâfıklık, çekişmek, savaşmak, ğaybet söylemek, (... ..) fuzüllük, masharalık, gönül yıkmak, bühtân eylemek, müsülmânların 'aybın açmak (... ..) dükeli didüklerüm söylemekden kopar. (88a/12)

'aybı ört-: Kusur gizlemek, ifşa etmemek.

Her gişi kim bir müsülmânın 'aybın örte, Tanğrı 'âlâ kıyâmet güninde anuñ 'aybın örte. (67a/7)

eksük dut-: Eksilterek hile yapmak, çalmak.

Dağı her kankı kavüüm kim kileyi ve terâzüyü eksük duta, elbette bunların rızkı eksile. (55b/15)

sin aç-: Mezar soymak, mezarı soymak amacıyla açmak.

Yâ 'Abdurrahmân, kuluñı şat gider, sin açıcıyımuş didiler. (63b/9)

10. Hüzün/keder

İnsanoğlu zaman zaman sıkıntılı, kederli durumlara düşebilir. Bu, her ne kadar istenmeyen bir durum olsa da hayatın kaçınılmazlarından. Çok sayıda bu temada verilen deyimlerin olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

göñli kara ol-: Hüzün ve keder içinde olmak.

Tanğrı Te 'ālā'nun rahmetinden gey irak gişi, ol gişidür kim göñli kara ola. (58b/15)

göñli karar-: Hüzün ve keder içinde olmak, hiçbir şeyden tat alamaz durumda bulunmak.

Tanğrı zikrünsüz sözüñüzi çok eylemeñ ki Tanğrı zikrinsüz söz çok olıcağ göñli kararur. (58b/15)

göñli kuru-: İmanı eksilmek, içi kararmak.

Kaçan ki gişi çok söyleye, dünyā arzūsın becid zıkr eyleye, göñli kararur, kurur. (59a/4)

göñül yık-: Kalp kırmak, söz ve davranışlarıyla karşısındakini üzme, incitmek.

Anuñçündür ki kim yalancılık, gammāzlık, münāfıklık, çekişmek, savaşmak, gaybet söylemek, (... ..) fuzūlluk, maşharalık, göñül yıkmak, bühtān eylemek, müsülmānlaruñ 'aybın açmak (... ..) dükeli didüklerüm söylemekden kopar. (88a/12)

guşşaya düş-: Sıkıntı içinde olmak.

Yavlağ guşşaya düşerin. (67a/13)

guşşaya koy-: Dertlendirmek, sıkıntı içinde bırakmak.

Vezirler ayıtdılar: Ol gişi ki seni bu guşşaya koydu, viribidi; biz varalum, hağından geledüm, didiler. (82b/11)

guşşa yi-: Üzülme, acı çekme, kederlenme.⁴

Çünki Tanğrı Te 'ālā senüñ rızkuña pāyenden oldı, rızkiçün guşşa yimek ne fāyidesi vardur, didi. (87b/4)

⁴ Günümüzde 'gam yemek' şeklinde yaşayan deyimın isim kısmının, yerini eş anlamlı sözcüğüne bırakarak değiştiği görülmektedir.

İçi dol-: Ağlayacak hale gelmek, duygulanmak.

Ben atamı aşıcağ içüm dolar, kıatlanımazın. (94a/10)

kayğı yi-: Endişe etmek, kaygılanmak, gam çekmek.

Çünkü dükeli nesne Tanrı'nun takdîri iledür, guşşalanmağın, kayğı yimeğün ne fâyidesi vardır? (87b/10)

oda birağ-: Sıkıntılı ve güç bir duruma maruz bırakmak, ateşe atmak.

Resül hazreti aydur: Hiç şanur mısız ki uşbu 'avrat oğlanını oda birağa. (83a/3), (104b/3-5)

teşvîşe düş-: Tasalanmak, kaygıya düşmek, pişman olmak.

Teşvîşe düşdüm ki şubaşı viribidigin ben neçün aldum, üleşdürdüm? (91a/7)

yüzi kızar-: Sinirlenmek, kızmak, öfkeyle bakmak.

Mübârek yüzün kızartdı, dahı benden yana bakdı, aydur: Revâ midur yâ şeyh, benüm dervîşlerümden bir dervîş senün haneğâhuña gele, senden helva dileye; sen anuñ dilegin koduñ, gendü arzün yirine getürdiñ, didi.

11. **Israr**

becid dut-: Üzerine düşmek, ısrarcı olmak.

Becid dutdılar, yalvardılar. (69a/3), (94a/4), (105b/10)

karâr dut-: Sabit kalmak.

Feriştenün ayağı öküz üstinde karâr dutmadı. (52a/11)

12. İdrak

başını aşağı kıl-: Başını önüne eğip susmak, düşünmek.

Zâhid bunu işidicek, bir dem başın aşağı kıldı.(70a)

bilmeze vur-: Bilmiyormuş gibi davranmak, bilmezden gelmek.

Eger bilürmissem dahı bilmeze vurayidum, dir. (74a/2)

13. İnanç

İnancı yansıtan eserlerde inanca ait terim, kavram ve sözcükler verilir. Anadolu sahasında yazılmış ilk hadis kitabı olarak anılan bu eserde inanca dair deyimler aşağıda verilmiştir:

âdem şuretine koy-: İnsan kılığına sokmak, insan şeklinde ortaya çıkarmak.

Tangrı beni âdem şuretine koydı, sana viribidi. (65b/2)

âhireti sat-: Ahiretini düşünmeden yaşamak, kendi ahiretini düşünmemek.

Danışman aydur: Şol gişi ki gendü âhîretün şata, ayruğ gişinüñ dünyāsın ala. (84b/2)

d̄in aç-: Din öğretmek, doğru yolu göstermek.

Ol sin açıcı degülmiş, d̄in açıcıyımış, doğru yol göstericiyimiş. (64a/15)

d̄in sat-: Dünyevi zevkler için dinden vaz geçmek.

Ne yatlu kuldur şol kul kim d̄inin şata, dünyā arzūlarına. (70b/2)

d̄in yolın göster-: Dini öğretmek, din kurallarını anlatmak.

Geldi kim saña d̄inüñ yolın göstere. (50b)

dîne gir-: Bir dine mensup olup onun gereğini yapmak, bir dini kabul etmek.

(...) demek ma'nâsı budur kim hâlâyık dîne girürler demek olur. (103a/3), (103a/4)

dünyâ al-: Dünyalık şeyler edinmek.

Anuñ suçu oldur kim dînin şatarıdı, 'ilmin satarıdı; dünyâ alurıdı. (57a/14), (84b/2)

îmân getir-: Allah'a inanmak, iman etmek.

Andan i'tikâdıla îmân getürdi. (98b/4)

kıyâmet kop-: Kıyamet günü gelmek, büyük felaket olmak.

..... ma'nâsı budur kim kaçan şūr urılsa, kıyâmet kopsa, hiç kimsenüñ arasında hışımlık, bilişlik qalmaya. (61b/7), (67a/12), (71b/14), (86b), (86b/14)

namâza gir-: Namaz kılmak, namaza durmak.

Andan ümîzile korku içinde hayrân olup işlemegile, miskînligile tekbîr eylerin, namâza girürin. (67b/13)

oda sür-: Cehenneme koymak, ateşe atmak.

İlâhî, beni oda sürisersin. (61a/12)

oruç dut-: Oruç ibadetini yerine getirmek.

Bu yigiticük oruç dutarıdı, Qur'ân okurıdı. (79a/14), (80a/4), (90a/2), (92b/3), 97b/15), (100b/7), (107b/2,4)

rahmet bul-: Rahmet görmek, merhamet görmek.

Tangrı'nun hükümleri yirine getürgil, tâ ki rahmet bulasın. (99b/12)

şalavât getir-: Hz. Muhammed'e saygı için salavat duası okumak.

Dilerseñüz kim Peyğamber'ün şefâ'tından mahrûm kalmayavuz, dāyim şalavât getirici oluñ. (80b/13), (80b/15), (81a/6), (81a/12)

sinden kop-: Dirilmek, haşr olmak.

Evvel sinden kopan ben olısarın. (58a/6), (66b/3), (105a/10)

şūr urıl-: Sura üflenmek.

..... ma'nāsı budur kim kaçan şūr urılsa, kıyāmet kopsa, hiç kimsenüñ arasında hışımlık, bilişlik kalmaya. (61b/7)

ta'alluk dut-: İlgili olmak, ilgilendirmek.

Ameller niyyete ta'alluk dutar. (49a/3)

Taŋrı'ya işmarla-: Allah'a emanet etmek.

Resul hazreti salla'llahu 'aleyhi ve sellem kaçan ki gazaya çeri göndürse aydurıdı kim Taŋrı'ya ismarladum, sizün dinünizi dahı emanetünüzi, diridi. (59a/9)

Taŋrı yolına gir-: Tanrının istediği gibi bir kul olmak, Tanrının buyruklarını gerçekleştirmek.

Mülki terk eyledi, gerçek niyyetile Taŋrı yolına girdi. (49b/10)

14. İstek

Makul olan isteklerin peşinden gitmek ve kişinin çevresindekilerin isteklerini görmezden gelmemesi beklenir. Bazı istekler ise kişiye uygun değildir buna engel olmak gerekir. Aşağıda bu anlayış şu deyimlerle verilmiştir:

nefs yîh-: İsteklerine söz geçirememek.

Ġarazum, senüñ sözüñ şımağ degülidi; nefsum yîhemezidüm. (54a/6)

söz şı-: Hatır saymamak, isteği kabul etmemek.

Ġarazum, senüñ sözüñ şımağ degülidi; nefsum yîhemezidüm. (54a/6), (66a/10)

yüz dut-: Yönelmek, meyletmek, rağbet etmek, biri veya bir şey tarafında olmak.

Vardum, dünyānuñ işin gücin terk eyledüm, Tañgrı Te 'ālā dergāhına yüz dutdum, tevekkül kapusunda oturdum, nevbete güyerin, didi. (90b/10), (93b/4)

15. İyileşme/mutluluk

Huzur ve mutluluğu bulmak yegâne amaçlardan biridir. Çalıştığımız bu eserde kişinin huzur bulması ve iyileşmesi gerektiği dile getirilmiş; huzurunu kaçıran şeylerden kaçınılması nasihat edilmiştir.

çerağ yandur-: ilham vermek, nasip etmek.

Kaçan ki Tañgrı Te 'ālā bir kula hayr eylemek dileye, ol kuluñ içinde bir çerağ yandurur. (50a/4)

ğaflet uykusın terk eyle-: Kendine gelmek, olanın bitenin farkına varmak, uyanık olmak.

Ya `nî şöyle didügi olur ki her kim uçmağı umarısa ve damudan korğarısa, hergiz geñince uyumasa gerek, ğaflet uykusın terk eylese gerek. (54a)

göñli dağıt-: Dikkati toplamak, kendini bir işe vermek.

Resül hazreti şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki kul kaçan namāza girse, edebile dursa, göñlin çevre yana dağıtmasa, çevresine bakmasa; Tañgrı Te 'ālā kudreti ve rahmeti birle ol kula karşı gelir. Çü kim göñlin dağıda, çevre yana baka; Tañgrı Te 'ālā gelü yorurken döner gider. (67b/3-4-5)

göñli divşür-: Dikkati toplamak, kendini bir olaya vermek.

Namâz kılacâğum yire gelürin, bir dem oturırın; tâ göñlümi divşüririn, endîşelerümi giderürin. (67b/8)

göñli gözi rüşen ol-: Gözü göñlü açılmak, ferahlamak, içine sevinç dolmak.

Kaçan ki kul Tanğrı'yi zıkr eyleye, göñli yumşanur. ma 'rifet nûrı artar; göñli gözi rüşen olur. (59a/3)

göñli hoş ol-: Huzur içinde olmak.

İrtelerin gicelerin bir belürsüz yirde, dağı hîç benden bay, benden göñli hoş yokdur. (89a/7)

göñli yumşa -: Huzura ermek, rahatlamak.

Kaçan ki kul Tanğrı'yi zıkr eyleye, göñli yumşanur. ma 'rifet nûrı artar; göñli gözi rüşen olur. (59a/3)

ögi diril-: Aklı başına gelmek, kendine gelmek.

Gözüm yaşı mübârek yanağı üstine damdı dağı ögi dirildi. (61a/15)

ögi gel-: Aklı başına gelmek, kendine gelmek.

'Ömer buni işidicek düşdi, uşşı gitdi; girü ögi geldi, durdı. (55a/12), (59b/11), (62a/7), (104b/4)

şifâ bul-: Sağlığa kavuşmak, şifalanmak.

'İsâ vardı, ol otula dermân idindi, şifâ buldı. (93a/10), (93a/11-13)

yazuğlarından çık-: Günahlarından arınmak, temizlenmek.

Resül hazreti şalla 'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur her kim Ka 'be'yi elli gez tavâf eyleye,, cümle yazuğlarından şöyle çıka kim anasından doğmuş gibi ola. (73a/5)

16. *İzin*

destūr vir-: İzin vermek, müsaade etmek.

Aydur: Ol 'avradı alayın dir. Resül hazreti destūr virmedi. (58a/15)

17. *Kazanç/fırsat*

Herhangi bir şey için en uygun zaman, uygun durum veya şart olarak tanımlanan fırsat kavramı ile yapılan bir iş veya harcanan bir emek karşılığında elde edilen getiri olarak anlamını bulabileceğimiz kazanç kavramı aşağıdaki deyimlerle ifade edilmiştir.

daş daş üstine ço-: Biriktirmek, bir şeye sahip olmak.

Dünyāda bir daşı bir daş üstine komadum. (89a/5)

elden gel-: Beklenileni yapmak, yakışanı işlemek.

İy fülān, senüñ elüñden gelenin işledüñ, biz elümüzden gelen nesneyi işlemeyüz şanurduñ. (53b/8), (105a/2), (107b/6)

ele getir-: Bir şeyi yerine getirmek, kazanmak.

Onuñ hātırın ele getürdi. (85b/12)

ele gir-: Eline geçmek, kazanmak, elde etmek.

'Amelinde niyyeti neyise, eline ol girür. (49a/3), (49a/11), (76b/7), (85a/8), (86b/13), (87b/12), (94a/8)

el şun-: 1. El uzatmak, istemek. 2. Almaya, dokunmaya çalışmak.⁵

Ben dañı birisine elüm şundum, şu diledüm. (58b/10), (75a/11)

⁵ Bazı deyimler metinde iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu iki anlamı içeren cümleler sırasıyla verilmiştir.

Bu gez ol kıl baña el şundi ayıtdum: Uşbunuñ gibi günde Tanğrı'dan korkmaz mısın, didüm. (83a/14)

mühlet vir-: Zaman vermek, fırsat vermek.

Geldi, zebânîlere ayıtdı: bir dem mühlet virüñ ki uşbu gişi dünyā sarāyında baña eylük eyledi idi. (86b/4), (86b/6)

yimiş vir-: Meyvesi olmak, ürün vermek.

Kaçan ki ağacı şuvaralar; yapraklanur, yimiş virür. (59a/5)

18. **Kibir/reddetme**

Kendini beğenmek, üstün görmek ve bu duyguyla başka insanları küçümsemek kötü bir huy olarak kaynaklarda zikredilmiştir. Kibir, müminlere yakışan huylar edinmeye engeller.

gendüzin gör-: Büyüklenmek, kibirli olmak.

Resül hazreti şalla llāhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki ne çirkin kıldur şol kıl kim tekebbürlük eyleye, gendüzünü göre. (70a/13), (70b/9), (77a/6)

gendüñi yir gibi eyle-: Büyüklenmemek, alçakgönüllü olmak.

İmdi, iy oğlan, kaçan kim sen şālih gişilerile oturasın, gendüzüñi yir gibi eylegil. (50a/6]

hor dut-: Değersiz görmek, değersiz saymak.

Gücünüz yitdükce dünyāyı hor dutuñ. (100a/15)

kapu yap-: Kabul etmemek, kapı kapatmak.

Beni gördi, kaçdı, bir mescide girdi, kapusın yapdı. (75b/13)

maşharaya al- Bir kimseyle eğlenmek, birini küçük düşürerek alay etmek.

Kapudağı gişiler gördiler, ben ki yününden cübbe geyürin, gülişdiler, beni maşharaya aldılar. (82b/7)

yüz çevir- Ehemmiyet vermemek, kayıtsız kalmak, önemsememek.

Resül hazreti mübârek yüzün benden çevirdi. (111a/2,3)

19. ***Korku***

Herhangi bir tehlike karşısında duyulan kaygının yol açtığı duyguları ifade etmek için eserde aşağıdaki deyimler tercih edilmiştir.

beñzi sarar- Korku ve heyecandan kanı çekilerek yüzü sararmak, rengi atmak.

Kur'an'ı işidicek beñzi şarardı, ditredi dağı düşdi. (74b/2)

heybet al- Korkmak, dehşete düşmek.

Gördüm ki sin içi od dolmuş, oddan kuşak biline şarmışlar çatı heybet aldum hem esirgedüm. (75a/10)

içüne korkı düş- Çok korkmak, kaygılanmak.

Çün ben dağı bu sözleri işitdüm, içüme korkı düşdi. (82b/4)

20. ***Ölüm***

Ölüm, gerek sevdiğini kaybetme gerek de ayrılma zorunluluğu sebebiyle kişilerin alışmakta zorlandıkları bir olgudur. Bunun dışında maddi hayattan ayrılmak anlamına da geldiği için 'dünya' sözcüğünün tercih edildiği görülür.

boyn ur- Başını keserek öldürmek.

Cellāda işāret eyledi, boynın ur, didi. (103b/14)

cân al-: Öldürmek, hayatına son vermek, yok etmek.

Taṅrı Te'âlâ buyurdu kim ol yigidün cânın alam, daḥı biş günden. (100a/5)

dünyādan geç-: 1. Fani işlerden el etek çekmek, dünya işlerine ilgisiz kalmak. 2. Ölmek.

Dünyādan geçince anda zikre, t̄ā'ata meşgûl oldum, didi. (56b/15)

Şahâbeler, dünyādan geçdüğinden sonra daḥı bir kavüm geldüğü vaḳtın, İblîs 'âleyhi'-la'ne girü çerisin divşürdi, bunları azdurmağa viribidi. (68a/12), (110a/11)

dünyādan git-: Dünyadan göçmek, ölmek.

Taṅrı'nun kudretiyile aḡa va'de irişdi şol hâlde dünyādan gitdi. (79a/8)

dünyādan naḳl eyle-: Allah'ın rahmetine kavuşmak, ölmek.

Altmış üç yaşında dünyādan naḳl eyledi. (58a/11)

dünyāyı terk it-: Dünyadan göçüp gitmek, ölmek.

İmdi iy mü'min, eger sen daḥı dünyāyı terk idüp Taṅrı'yi severseñ, dünyā senün ḳuluñ ola, uçmaḡ duraḡuñ ola, dīzār nazārgahuñ ola. (72a/11)

ḳan dök-: Yaralamak veya öldürmek, birinin canını almak, cana kıymak.

Senün ḥükmün dutmayalar, ḳan dökeler, fesād eyleyeler. (73a/10), (103b/13)

'ömür düken-: Ömrü harcamak, hayatı bitmek.

Çünki 'ömür dükene; varur, doḡrı damuya girür, ne'üzubi'llāh. (59a/8), (94b/4)

uçmağa gir-: 1. Ölmek. 2. Cennete gitmek.

Ben ayıtdum: İy ḳarıcuḡ, oḡluñ uçmağa girdi. (54b/9)

Yāsīn okuduḡumdan ötürü uçmağa girdim. (64b/12)

21. Savaş

Başkalarını öldürmek inanışta hoş karşılaşılmasa da zorunlu hallerde ve İslam'ı yaymak amacıyla kabul edilmiştir.

ğazāya çık-: Savaşmak için gitmek.

Aydur: Bir gün bir ğazāya çıkdum. (59b), (91a/5)

na'ra ur-: Bağırarak, yüksek ses çıkarmak.

Taᅇgrı'nun kudretiyile daᅇlacak Cebrā'ıl 'aleyhi's-selām geldi, Taᅇgrı Te'ālā'nun emriyle şöyle çağırdı, na'ra urdı kim ol kavüm dükelinin bir gezden öldiler. (71a/8)

22. Sevgi/aile

Eserde en çok işlenen temalardan biri de sevgi temasıdır. İnsanlar arasındaki en önemli bağ olması nedeniyle kültürümüzde büyük yer tutar.

'avrat al-: Kadınla evlenmek, zevcesi olarak almak.

Aydur: Ol 'avratı alayın, dir. (58a/15)

dostlığı kes-: En yakın arkadaşıyla ilişkisi kesmek, görüşmeyi bitirmek.

Şoᅇra Hārūnu'r-Reşīd ᅇalīfe olıcak, Süfyāni's-Sevri dostlığın kesdi. (82a/3), (82a/4)

göᅇli düş-: Âşık olmak, sevdalanmak, birine tutulmak.

Hikāyet olundu kim bir gişinüᅇ bir 'avrata göᅇli düşdi. (87a/7)

göᅇül bağla-: Gönül vermek, içten sevmek, ilgi duymak, severek bağlanmak.

Çünkü dūnyā fānidür, pes bu dūnyāya göᅇül bağlamaᅇuᅇ ne fāyidesi vardur. (87b/9), (99a/7)

göñül berkit-: Gönül bağlamak, kendini bir işe bağlamak.

Ben uçmağa göñül berkitdüğümünden ötüri, beni uçmağda komadılar, çıkardılar. (99a/8)

hoş dut-: Saygı göstermek, memnun etmek.

Hem atasın anasın hoş dutardı, hem mesāvī eylemezdi. (84b/13)

selām getir-: Birinin selamını iletmek.

Cebrā'îl aña Taŋrı'dan selām getirirdi. (103a/9)

selām vir-: Selamlamak, birine esenleme sözü söylemek.

Selām virdüm. (62a/5), (111a)

23. Süreç/zaman

Zaman, etkili ve verimli kullanılması gereken bir kaynaktır. Bu nedenle bir işin yapılma zamanı ve gerçekleşmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Eserde süreci dile getiren deyimler aşağıda verilmiştir.

nevbet deg-: Sıra gelmek.

Bir gez giren ferîşteler, ayruk girü girmege nevbet degmez. (73b/5)

tamām dut-: Tam ve eksiksiz yerine getirmek.

Ayıtı: Yā Benî İsrāîl, bu dünyâyı tamām mertebesinde ben dutdum, Taŋrı Te'ālā kuvvetiyle. (89a/2)

yirine gel-: Gerçekleşmek, olmak.

Bu miskîni yuyalum, sünnet yirine gelsün. (60b/6)

yirine getir-: Gerekeni yapmak, bir şeyi gerçekleştirmek, eda etmek.

Her kankı kavüm kim kavlin boza, 'ahdin yirine getürmeye, Tanğrı Te 'âlâ ol kavümler üzerine düşmanlar havâle eyleye. (56a/2), (63a/14), (68a/3), (90b/7-8), (99b/12), (104a/10), (111a/5,7,9,11)

yola gir-: İşe başlamak, niyet etmek, bir işe girişmek.

Her gişi kim bir yola gire 'ilim isteyü, elbette Tanğrı Te 'âlâ ol ilmile aña uçmaq yolın gehez eyleyü virür. (60b/15)

24. Şahitlik

Şahitlik hakkında eserde bir deyim kullanılmıştır.

danuqluk vir-: Tanıklık etmek, şahitlik etmek.

Andaŋ sonra kavümler geleler ki müsülmānuz diyeler; danuqluğa kığırmadın geleler, danuqluk vireler. (68a/2)

25. Şaşkınlık

Beklenmedik bir olayla karşılaşmak, doğruyu ayıramayacak durumda olmak ya da çok fazla korkmak anlamlarında kullanılan aşağıdaki deyimler şaşkınlık başlığı altında toplanmaya çalışılmıştır.

aqla sıgma-: Düşünceyle açıklanamayan, aşırı derecede olan.

Daŋı ben bunda gördüğüm 'acāyibleri eger söyleseyidüm, 'aqluŋuza sıgmayadı. (69a/2)

hayrān kal-: Bir şeyin karşısında şaşırıp kalmak.

Heybetden bir zamān hayrān kalmışam. (59b/11)

'ibrete kal-: Ders çıkarmak, şaşırmak.

Dükeli halāyık bunları gördiler, ağlaşdılar, 'ibrete kaldılar, Tanğrı'nun kudretinde mütehayyir oldular. (63a/11)

ser-gerdân ol-: Dehşete düşmek, çok şaşırarak.

Şöyle dut ki kıyâmet kopdı, ser-gerdân olduk. (62b/7), (64a/3), (90a/12)

uşşı git-: Kendini kaybetmek, bayılmak, şaşırıp kalmak.

'Ömer bunu işidicek düşdi, uşşı gitdi. (55a/12), (61a/13), (62b/14), (63a/10), (104b/4)

26. Uyku

Dinlenmek ve yenilenmek için en önemli ihtiyaçlarımızdan biri olan uyku hakkında aşağıdaki deyimler tercih edilmiştir.

uyku al-: Uykuya dalmak, uyumak, içi geçmek.

Beni dağı uyku aldı, uydum. (110b/ 12)

uyku dut-: Uykuya dalmak, uyumak.

Okeyu dururken uyku dutdı. (92b/10), (102a/4)

27. Yardım

Başkasına faydalı olmak ve iyilik yapmak inancımızda tavsiye edilmiştir. Dinî olan bu eserde de yardım konusunda aşağıdaki deyimler kullanılmıştır.

el al-: Elini tutmak, yardım etmek.

Aydur: Görürin ki Resül hazreti gelür, elüm alur. (81a/11), (92b/11)

îmîn dut-: Kurtarmak, korumak.

İmdi şöyle bilgil kim her kim dünyada Tanğrı'yı çok zıkr eyleye, Tanğrı buyruğın yirine getirüp zâlim pazişâhlara doğru söyleye; lâ-cirem Tanğrı Te'âlâ anı pazişâhlar şerrinden îmîn duta, damu odından dağı azâd eyleye, âmîn. (104a/10)

hâli gör-: Ne durumda olduğunu bilmek, umursamak.

'Ömer nice hâlîfedür ki benüm hâlümü görmez. (55a/8)

yir vir-: Yer almasını sağlamak, bir yerde bulunmasına olanak tanımak.

Keremünden uçmak içinde başa yir vir, dir. (61a/9)

28. Yemin

Verilen söz, yapılacak işin kesinliğini belirtir ve kişi eğer sözünü tutmazsa güvenilirliğini azalır. Bu tema için eski Türkçe 'and' sözcüğünün ağır bastığı görülmüştür.

and iç-: Söz vermek, yemin etmek.

Eger bir iş üstinde Tanğrı'ya and içse, andı şınmasun diyü ol işi tamām eylerdi, didi. (66a/6), (68a/4), (95a/11), (95b/3)

andi şın-: Yemini bozulmak, sözünden caymak.

Eger bir iş üstinde Tanğrı'ya and içse, andı şınmasun diyü ol işi tamām eylerdi, didi. (66a/6)

and vir-: Yemin vermek, yemin ettirmek.

And virmedin and içmege başlayalar. (68a/4), (98a/7)

ķavli boz-: Sözünden dönmek.

Her ķankı ķavüm kim ķavlin boza, 'ahdin yirine getürmeye, Tanğrı Te 'ālā ol ķavümler üzerine düşmanlar havāle eyleye. (56a/2)

Değerlendirme

Anlatma/bildirme	3	dili öğret-, haber vir-, vaşfa gel-
Bağışlama	4	ma' zür dut-, suçdan geç-, suçu dile-, tevbe vir-
Bedel/karşılık	3	kışāş al-, kışāş vir-, revā gör-
Dinleme	1	kulak ur-
Doğruluk/hakikat	2	doğrı yola şal-, haqqı dut-
Eziyet/zarar	9	arkasın şıd-, 'azābdan şakla-, 'azāb gör-, 'azāb vir-, halkuñ mazlemesin götür-, zahmet çek-, zahmet vir-, yire yutdur-
Hakimiyet/itaat	9	boyundurugı elinde ol-, boyun vir-, buyruk dut-, güci yit-, hisāba dut-, hükm dut-, kapuya gel-, ögüt dut-, ögüt vir-
Hastalık	1	şıtma dut-
Hata/suç	4	'aybı aç-, 'aybı ört-, eksük dut-, sin aç-
Hüzün/keder	12	gönli kara ol-, gönli karar-, gönli kuru-, gönül yık-, guşşaya düş-, guşşaya koy-, guşşa yi-, içi dol-, kaygu yi-, oda bırağ-, teşvîşe düş-, yüzi kızar-
İsrar	2	becid dut-, qarār dut-
İdrak/düşünce	2	başını aşāğa kııl-, bilmeze vur-
İnanç	19	ādem şuretine koy-, āhîreti sat-, dīn aç-, dīn sat-, dīn yolın göster-, dīne gir-, dünyā al-, imān getir-, kıyāmet kop-, namāza gir-, oda sür-, orūc dut-, rahmet bul, şalavāt getir-, sinden kop-, sūr urıl-, ta'alluk dut-, Tanğrı'ya ışmarla-, Tanğrı yolına gir-
İstek	3	nefis yiñ-, söz şı-, yüz dut-
İyileşme/mutluluk	11	çerağ yandur-, ğaflet uykusın terk eyle-, gönli dağıt-, gönli divşür-, gönli gözi rüşen ol-, gönli hoş ol-, gönli yumşa -, ögi diril-, ögi gel-, şifā bul-, yazuqlarından çık-
İzin	1	destūr vir-
Kazanç/fırsat	7	daş daş üstine ko-, elden gel-, ele getir-, ele gir-, el şun-, mühlet vir-, yimiş vir-
Kibir/reddetme	6	gendüzin gör-, gendüñi yir gibi eyle-, hor dut-, kapu yap-, masharaya al-, yüz çevir-

Korku	3	beñzi sarar-, heybet al-, içüne kórkı düş-
Ölüm	9	boyın ur-, cān al-, dünyādan geç-, dünyādan git-, dünyādan naql eyle-, dünyāyı terk it-, kan dök-, 'ömür düken-, uçmağa gir-
Savaş	2	ğazāya çık-, na'ra ur-
Sevgi/aile	8	'avrat al-, dostlığı kes-, gönli düş-, gönül bağla-, gönül berkit-, hoş dut-, selām getür-, selām vir-
Süreç/zaman	5	nevbet deg-, tamām dut-, yirine gel-, yirine getür-, yola gir-
Şahitlik	1	danuıkluk vir-
Şaşkınlık	5	aqla sığma-, hayrān kal-, 'ibrete kal-, ser-gerdān ol-, uşşı git-
Uyku	2	uyku al-, uyku dut-
Yardım	4	el al-, im̄in dut-, hāli gör-, yir vir-
Yemin	4	and iç-, andı şın-, and vir-, kavli boz-

Sonuç

Eser tematik olarak incelendiğinde görülmüştür ki “**inanç**” temasına ait deyimler diğerlerinin önüne geçmiştir. Bu temada 19 deyim varlığı tespit edilmiştir. Bunu 12 deyimle “**hüzün/keder**” teması, 11 deyimle “**iyileşme/mutluluk**” teması, 9 deyimle “**eziyet/zarar**” teması, 9 deyimle “**ölüm**” teması, 9 deyimle “**hakimiyet/itaat**” teması ve 8 deyimle “**sevgi/aile**” teması izlemiştir. 7 deyimle “**kazanç**” ve 6 deyimle “**kibir**” teması takip etmiştir. Ayrıca “aqla sığmamak, ögi dirilmek, uşşı gitmek” deyimlerinde görüldüğü gibi bir kavram (akıl-ög-us) farklı sözcüklerle karşılanmış olup sanatçı tarafından dönemin dil zenginliği ortaya konulmuştur.

Eserde önce hadis verilmiştir daha sonra bu hadisin daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlayan hikayeler eklenmiştir. İnceleme sonucunda deyimlerin, hadislerden ziyade hikayelerde daha yoğun kullanıldığı tespit edilmiştir. Belirlenen deyimlerin (toplam 141 deyim) 12 tanesinin ‘gönül’ sözcüğüyle oluşması dikkat çekicidir. Bu sözcüğün iyileşme, sevgi ve hüzün temalarını içeren deyimlerde kullanıldığı görülmektedir.

Bazı deyimler günümüze gelirken bazı unsurları değişerek gelmiştir. Örneğin *ma' zūr dutmak* deyimini bugün fiili değişerek *ma'zur görmek* haline gelmiştir. Bazı deyimlerde ise değişiklik görülmemiştir. *Zahmet çekmek* örneğinde olduğu gibi yukarıda verilen birçok örnek bugün aynı şekliyle yaşamaktadır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, TDK Yay.: 338, TTK Basım evi, Ankara, 1989.
- AKSAN, Doğan. *Her Yönüyle Dil- 3*, Ankara: TDK Yay, 1982.
- BEYGU, Abdürrahim Şerif, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936
- ECKMANN, Janos (1965), "*Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair*", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1964: 35-41, Ankara: TDK Yay.
- ERKAN, M. *Yüz Hadis Yüz Hikâye*. Ankara Üniversitesi, 1979.
- ERKAN, M. (2015). *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat ve Kültürümüze Tesirleri*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (32), 65-88.
- GÖZÜTOK, Ahmet. *Eski Anadolu Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller*. Trakya Üniversitesi, 2009.
- İNAN, A. (1953). *XIII.-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve "Halis Türkçe"*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 1, 53-71.
- KILIÇ, F. (2020). Mevlâna Sekkâkî Divanı'nda Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Sınıflandırma Denemesi. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi (16), 83-108.
- KORKMAZ, Zeynep (1983), "*Erzurumlu Darîr ve Memlûk Türkçesinin Oğuzcalaşmasındaki Yeri*", *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üni. Yay.
- KORKMAZ, Zeynep. *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay, 1992.
- SARI, Mustafa. *Yüz Hadis Yüz Hikaye: Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler*. İstanbul: TDK Yay, 2016.
- ŞAKAR, Sezer Özyaşamış. *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.
- ŞEN, Serkan. *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: TDK, 2022.
- TOKAY, Y. (2016). Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi I. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5(4), 1561-1592.
- TOKAY, Y. (2017). Kitâbu Gülistân Bi't-Türkî'de Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Tasnif Denemesi II. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(2), 611-637.
- TOKAY, Y. *Tanıklarıyla Harezmi-Kıpçak Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.

TOPRAK, Funda (2020). *Tarihî Türk Lehçeleriyle Günümüz Türkiye Türkçesi Arasında Deyimlerin Değişimi*. International Journal of Languages' Education and Teaching

TOPRAK, İsmail. *Erzurumlu Mustafa Darir Efendi: Yüz Hadis Yüz Hikâye: Haza Kitabı Tuhfeti'l-Mekki*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.

TOPALOĞLU, Ahmet. *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay, 1989.

YAVUZ, O., & KÜÇÜKBALLI, F. N. (2017). *Erzurumlu Darîr'in Sîretü'n-Nebî Adlı Eserinden Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığına Katkılar*. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (38), 353-380.